

ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ
ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Επιστημονική επιμέλεια
Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ

Δεύτερη έκδοση, αναθεωρημένη

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
[ΙΔΡΥΜΑ ΜΑΝΟΛΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ]

Γ.10 Η παρακμή των αρχαίων διαλέκτων

Οι λεπτομέρειες της διαδικασίας με την οποία οι αρχαίες διάλεκτοι μπαίνουν σε πορεία παρακμής μπορούν να σταχυολογηθούν από τα βασικά εγχειρίδια για τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους (Buck 1955· Thumb & Kieckers 1932· Thumb & Scherer 1959). Το ζήτημα αυτό αποτελεί αντικείμενο και αρκετών μονογραφιών που αφορούν την ιστορία της ελληνικής γλώσσας (Costas 1936· Hiersche 1970· Palmer [1980] 1995· Schmitt 1977). Πιο πρόσφατα, η γενική εικόνα για το ζήτημα αυτό έχει παρουσιαστεί από τον Bubenik (1989, 73–174).

Οι «αυστηρές» δωρικές διάλεκτοι (λακωνική, μεσσηνιακή, κρητική και κυρηναϊκή· βλ. και Γ.7) εμφάνισαν τη μεγαλύτερη αντίσταση στην αντικατάστασή τους από την ελληνιστική κοινή. Κατά τον 3ο αιώνα π.Χ., τόσο στη Λακωνία όσο και στη Μεσσηνία, οι μισές περίπου επιγραφές είναι γραμμένες στη διάλεκτο της περιοχής και οι υπόλοιπες σε δωρική επηρεασμένη από την αττικοϊωνική κοινή. Επιγραφές σε «καθαρή» κοινή, χωρίς ίχνη επιρροής της διαλέκτου, εμφανίζονται πολύ αργότερα στη Μεσσηνία από ό,τι στη Λακωνία (βλ. Bourgeut 1927). Στη νότια Πελοπόννησο δεν εμφανίστηκε «αυστηρή» δωρικογενής κοινή παρόμοια με τη βορειοδυτική κοινή (βλ. παρακάτω) ή τη δωρική κοινή του Αιγαίου (βλ. παρακάτω και Γ.7). Ο χαμηλός «συντελεστής συσχέτισης» (Coleman 1963, 107) των «αυστηρών» δωρικών διαλέκτων με την αττική και την ιωνική ήταν προφανώς μια βασική αιτία (ο «συντελεστής συσχέτισης» της λακωνικής με την αττική είναι 0,34, ενώ της αιτωλικής με την αττική είναι 0,48 και της ροδιακής με την αττική είναι 0,42). Η κατάσταση στην Κρήτη ήταν σύνθετη εξαιτίας της γεωγραφίας της. Έτσι, τον 2ο αιώνα π.Χ. η αναλογία των διαλεκτικών επιγραφών είναι περίπου 50% στην ανατολική Κρήτη, 60% στην κεντρική και 78% στη δυτική. Ωστόσο, μπορεί κανείς να παρατηρήσει μια σταθερή υποχώρηση στη χρήση της διαλέκτου και ουσιαστικά δεν υπάρχουν διαλεκτικές επιγραφές μετά τη βαθμιαία επικράτηση της κοινής (1ος αιώνας μ.Χ.) σε όλες τις περιοχές της Κρήτης (βλ. Kieckers 1918). Η παρατεταμένη χρήση της διαλέκτου στην Κυρηναϊκή των ακτών της βόρειας Αφρικής βρίσκεται σε έντονη αντίθεση με την πρόωμη διάβρωσή της στη νότια Πελοπόννησο και την Κρήτη. Ενώ έχουμε στη διάθεσή μας από τον 2ο αιώνα π.Χ. επιγραφές αποκλειστικά στην κοινή από τη Λακωνία και από τον 1ο αιώνα π.Χ. από τη Μεσσηνία, στην Κυρηναϊκή οι αντίστοιχες μαρτυρίες χρονολογούνται στον 2ο αιώνα μ.Χ.

Οι πλουσιότερες μαρτυρίες για την επιβίωση της «μέσης» δωρικής διαλέκτου προέρχονται από το νησί της Ρόδου. Εδώ η χρήση της διαλέκτου στις δημόσιες επιγραφές κατά τη διάρκεια ολόκληρης της ελληνιστικής περιόδου (3ος αιώνας π.Χ.–3ος αιώνας μ.Χ.) είναι γενικά σταθερή (πάνω από το 50% των επιγραφών είναι στην επιχώρια διάλεκτο). Οι πρώτες επιγραφές σε καθαρή κοινή εμφανίστηκαν στους μεταχριστιανικούς αιώνες. Σε άλλα μέρη της ευρύτερης περιοχής των δωρικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου μπορεί κανείς να διαπιστώσει διάφορες διαβαθμίσεις στην επιρροή της ελληνιστικής κοινής. Για παράδειγμα, ήταν πολύ πιο μικρή στην Αστυπάλαια από ό,τι στη γειτονική Θήρα, όπου είχε εγκατασταθεί πτολεμαϊκή φρουρά. Ήταν επίσης πολύ μικρή σε απομακρυσμένα νησιά, όπως η Κάρπαθος και η Κάσος. Στη διάρκεια των τελευταίων τριών προχριστιανικών αιώνων αναπτύχθηκε βαθμιαία μια τοπική παραλλαγή στην περιοχή των νησιών του νότιου Αιγαίου, που συνήθως ονομάζεται δωρική κοινή του Αιγαίου. Γεωγραφικό της κέντρο ήταν το μεγαλύτερο νησί της περιο-

χής, η Ρόδος, που επιβλήθηκε ως μείζων δύναμη στο ανατολικό θαλάσσιο άκρο του Αιγαίου του ελληνιστικού κόσμου. Η δωρική κοινή του Αιγαίου βασίζεται στις τοπικές «μέσες» δωρικές διαλέκτους, με εξαφάνιση κάποιων τοπικών ιδιομορφιών και ισχυρή πρόσμειξη τύπων της εξαπλούμενης ελληνιστικής κοινής (π.χ. το δυτικοελληνικό άρθρο *τοί* διατηρήθηκε στη Ρόδο μέχρι τον 1ο αιώνα μ.Χ., η ανομοίωση ύψους [eo] > [eɪ] *εο* > *ευ* των συνηρημένων ρημάτων, π.χ. *εὐορκεῦντι*, διατηρήθηκε μέχρι τον 1ο αιώνα π.Χ. στη Ρόδο και μέχρι τον 1ο αιώνα μ.Χ. στην Κω, το ροδιακό απαρέμφατο σε *-μειν* εξαπλώθηκε στην Τήλο και την Κάρπαθο —αλλού *-μεν* ή *-εν*— και διατηρήθηκε στη Ρόδο μέχρι τον 1ο αιώνα μ.Χ.).

Οι «ήπιες» δωρικές διάλεκτοι που ομιλούνταν στον Σαρωνικό κόλπο υποχώρησαν κάτω από την πίεση της εξαπλούμενης κοινής μάλλον νωρίς και γρήγορα (πρβ. τον σχετικά υψηλό «συντελεστή συσχέτισης» με την αττική: 0,42% για την κορινθιακή και 0,41% για τη μεγαρική). Από την περίοδο μετά την εμφάνιση του χριστιανισμού δεν υπάρχουν διαλεκτικές επιγραφές που προέρχονται από την Κορινθία.

Η επιβίωση των βορειοδυτικών ελληνικών διαλέκτων και η εμφάνιση της βορειοδυτικής δωρικής κοινής μπορεί να μελετηθεί λεπτομερειακά μόνο κατά τον 3ο και τον 2ο αιώνα π.Χ. (βλ. Bubenik 1983). Ο καθοριστικός παράγοντας αυτής της εξέλιξης ήταν η πολιτική ισχύς που άσκησε η Αιτωλική Συμπολιτεία (περίπου 290–146 π.Χ.) σε ένα μεγάλο τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Τη βρίσκουμε να χρησιμοποιείται σε όλα τα ψηφίσματα της Αιτωλικής Συμπολιτείας στη δυτική Λοκρίδα, τη Φωκίδα, την Αινίδα, τη Μαλίδα και τη Φθιώτιδα. Η παραλλαγή αυτή βασικά είναι μια «ήπια» δωρικογενής κοινή με ισόρροπη μείξη ελληνιστικών και δυτικοελληνικών τύπων. Τα δύο πιο εμφανή μορφολογικά χαρακτηριστικά της προέρχονται από τις βορειοδυτικές ελληνικές διαλέκτους: η πρόθεση *έν* συντάσσεται με αιτιατική με τη σημασία 'προς' και η δοτική πληθυντικού των αθέματων ουσιαστικών και μετοχών παίρνει το θεματικό επίθημα *-οις*, π.χ. *φερόντοις* (αντί αττ. *φέρουσι*/αιολ. *φερόντεσσι*/ηρακλ. *φερόντασσι*).

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η επιβίωση της φωκικής διαλέκτου στους Δελφούς. Από τους Δελφούς έχουμε ένα ασυνήθιστα πλούσιο σώμα επιγραφών, τόσο δημόσιων (αμφικτυονικά και προξενικά ψηφίσματα) όσο και ιδιωτικών (περίπου 1.600 απελευθερωτικές πράξεις δούλων), που μας επιτρέπουν να μελετήσουμε την επιβίωση της παλιάς διαλέκτου και την πορεία της μετάβασής της στην κοινή κατά τη διάρκεια του 3ου και του 2ου αιώνα π.Χ. (βλ. Lejeune 1940 & Rüsçh 1914). Υπάρχει πλήθος μαρτυριών που δείχνουν ότι η δελφική διάλεκτος διέθετε ιδιαίτερο κύρος και ότι για αρκετούς αιώνες άντεξε με επιτυχία τον ανταγωνισμό με την ελληνιστική κοινή, που εκπορευόταν από τη γειτονική Αθήνα. Η κατάσταση αυτή ήταν αποτέλεσμα της δραστηριότητας της Αιτωλικής Συμπολιτείας, η οποία προσπάθησε να καταστήσει τους Δελφούς το αιτωλικό αντίστοιχο της μακεδονικής Αθήνας. Το πολιτιστικό κύρος των Δελφών στον ελληνιστικό κόσμο του 3ου αιώνα π.Χ. φαίνεται στις αρκετές εκατοντάδες ψηφισμάτων προξενίας που παραχωρήθηκαν σε Έλληνες, Μακεδόνες, πολίτες πόλεων της Μικράς Ασίας, της Κυρήνης, της Σιδώνος, των Συρακουσών κτλ. Τα ψηφίσματα αυτά, που απευθύνονταν σε ξένους, διατήρησαν τους τοπικούς γλωσσικούς τύπους μέχρι τον 1ο αιώνα μ.Χ. Από το άλλο μέρος όμως, η δελφική διάλεκτος δεν χρησιμοποιείται στα «υπερεθνικά» αμφικτυονικά ψηφίσματα.

Στην Αχαΐα η «αυστηρή» δωρική διάλεκτος δέχθηκε την επιρροή των «ήπιων» δωρικών διαλέκτων που ομιλούνταν στις γειτονικές περιοχές (Σικυωνία και Κορινθία). Στη διάρκεια του 3ου και 2ου αιώνα π.Χ. οι τοπικές δωρικές διάλεκτοι της Πελοποννήσου αντικαταστάθηκαν στις επίσημες επιγραφές από τη δωρική κοινή της Αχαϊκής Συμπολιτείας (βλ. Buck 1900 & 1955). Η παραλλαγή αυτή ήταν μια δωρικογενής κοινή, που δεν ανέπτυξε τα ακραία

χαρακτηριστικά που είναι τυπικά για τη δωρική κοινή του Αιγαίου (την ανομοίωση ύψους *εο > ευ*) ή για τη βορειοδυτική δωρική κοινή (δοτική πληθυντικού *-οις* στα αθέματα ουσιαστικά και *έν = εἰς*). Στην Αχαΐα αυτή η γενική δωρική κοινή διατηρήθηκε μέχρι τον 1ο αιώνα π.Χ. Η αχαϊκή δωρική κοινή χρησιμοποιήθηκε και στην Αρκαδία, της οποίας οι κύριες πόλεις έπεσαν στα χέρια των Μακεδόνων το 223 π.Χ. Η διείσδυση εδώ της αχαϊκής δωρικής κοινής μπορεί να ανιχνευθεί πολύ εύκολα, γιατί διέφερε σημαντικά από την παλιά αρκαδική διάλεκτο.

Η υποδοχή της κοινής σε περιοχές όπου ομιλούνταν οι αιολικές διάλεκτοι (Βοιωτία, Θεσσαλία, Λέσβος και οι γειτονικές ακτές της Μικράς Ασίας) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για γλωσσικούς όσο και για γεωγραφικούς λόγους (βλ. Leitzsch 1895). Οι αιολόφωνες κοινότητες αποδείχθηκαν πεισματικά προσκολλημένες στις παλιές τους διαλέκτους. Στην Λέσβο η διάλεκτος συνέχισε να χρησιμοποιείται στις επιγραφές μέχρι τον 1ο αιώνα μ.Χ. (πρβ. Hodot 1976· βλ. Κείμ. [1]). Θεσσαλικές επιγραφές πιστοποιούν ότι γύρω στο 200 π.Χ. η διάλεκτος χρησιμοποιούνταν ακόμη από τους διοικητικούς μηχανισμούς της Λάρισας, ενώ αλλού είχε ήδη επικρατήσει η κοινή. Πιθανώς εμφανίστηκαν προσπάθειες αυτοεπιβεβαίωσης μετά την απώλεια της πολιτικής ανεξαρτησίας (το 219 και το 214 ο μακεδόνας βασιλιάς Φίλιππος Ε΄ έστειλε επιστολές προς τη Λάρισα σε ελληνιστική κοινή, αλλά η πόλη τού απάντησε στην τοπική θεσσαλική διάλεκτο· βλ. Γ.8). Στη Βοιωτία οι διαρκείς πολιτικές εντάσεις με την αττική αναμφίβολα ενέτειναν τη συνείδηση της γλωσσικής διαφοράς τόσο στους διοικητικούς μηχανισμούς όσο και στα άτομα. Εδώ η έλλειψη μεικτών κειμένων (ελληνιστικές επιγραφές με κάποιους βοιωτισμούς) μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι ομιλητές της βοιωτικής διαλέκτου είχαν μικρότερη επιτυχία στην υιοθέτηση τύπων της κοινής από ό,τι οι αντίστοιχοί τους σε άλλες περιοχές. (Προφανώς έχει κάποια σημασία το γεγονός ότι από όλες τις αρχαιοελληνικές διαλέκτους η βοιωτική έχει τους χαμηλότερους «συντελεστές συσχέτισης» με την αττική και την ιωνική).

Από την Κύπρο έχουμε μια μοναδική μαρτυρία της συνύπαρξης της κυπριακής διαλέκτου και της ελληνιστικής κοινής στα κείμενα από το Καφιζίν (νότια του Ιδαίου· βλ. και Γ.4), που χρονολογούνται στο 225–218 π.Χ. (Mitford 1980).

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[1] Ψήφισμα προς τιμήν του I. Vaccius Labeo από την Κύμη. Μεταξύ του 2 π.Χ. και του 19 μ.Χ. Παράδειγμα επιβίωσης της αιολικής διαλέκτου στη Λέσβο και τη γειτονική Αιολίδα κατά την περίοδο 1ος αιώνας π.Χ.–1ος αιώνας μ.Χ. DGE 647.15–21.

τὰν || μὲν ὑπερβάρεια καὶ θεοῖσι καὶ τοῖς ἰσοθεοῖσι ἀρμόζοι|σαν τὰς τε τῷ ναύῳ κατειρώσιος τὰς τε τῷ κτίστα | προσονμασίας τείμαν παρητήσατο, ἀρκέην νομίζων τὰν κρίσιν τῷ πλάθεος καὶ τὰν εὖνοαν ἐπιτεθε|ωρήκην, ταῖς δὲ τοῖς ἀγάθοισι τῶν ἀνδρῶν πρεποί||σαις ἀσμενίζοισα χάρα συνεπένευσε τείμαις

Αρνήθηκε την υπερβολική τιμή, που αρμόζει μόνο σε θεούς και ημίθεους, της αφιέρωσης ενός ναού και της ονομασίας αυτού ως ιδρυτή του, θεωρώντας ότι ήταν αρκετό το ότι είχε γίνει μάρτυρας της κρίσης και της καλής πρόθεσης του λαού· δέχτηκε όμως με ευγνωμοσύνη τις τιμές που αρμόζουν σε καλούς άντρες.

Vit BUBENIK

Μετάφραση I. Βλαχόπουλος